

УДК 342.7(477):316.325

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ В АСПЕКТІ ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ З ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ

Зубенко Г. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
муніципального і міжнародного права
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: Статтю присвячено дослідженню взаємозв'язку конституційних прав і свобод людини і громадянина та громадянського суспільства. Проаналізовано ознаки громадянського суспільства. Зроблено висновок про ключове завдання громадянського суспільства – визнання і забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: конституційні права і свободи, громадянське суспільство, ознаки громадянського суспільства.

Аннотация: Статья посвящена исследованию взаимосвязи конституционных прав и свобод человека и гражданина и гражданского общества. Проанализированы признаки гражданского общества. Сделан вывод о ключевом задании гражданского общества - признании и обеспечении конституционных прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: конституционные права и свободы, гражданское общество, признаки гражданского общества.

Annotation: The article investigates the relationship of constitutional rights and freedoms of citizens and civil society. Analyzed signs of a civil society. It is concluded that the key task of civil society - recognition and enforcement of constitutional rights and freedoms of man and citizen.

Key words: constitutional rights and freedoms, civil society, the signs of a civil society.

У процесі еволюції розвинутих демократичних країн основними критеріями цивілізаційного поступу є громадянське суспільство, соціальна та правова держава. Для незалежної України, що обрала стратегію інтеграції до європейського співтовариства, утвердження цих критеріїв означає цивілізаційну спрямованість та перспективу подальшого суспільного розвитку.

Проблематика становлення громадянського суспільства, демократичної, правової держави вже тривалий час є предметом дослідження багатьох науковців. У зарубіжній і вітчизняній юридичній думці накопичено значний науковий доробок з цього питання. Особливість сучасних концепцій демократичної, правової держави полягає в тому, що її наявність пов'язується із сформованим громадянським суспільством як необхідною основою її існування. Таким суспільством, для якого властива високорозвинена система взаємодії вільних і рівноправних громадян та їх об'єднань, реальне забезпечення державою їх прав і свобод.

У вітчизняній юридичній літературі питанню громадянського суспільства в Україні, його ознак та особливостей приділяють значну увагу. Зокрема, цих питань у своїх наукових працях торкалися О. Скакун та М. Новиков, характеризуючи різноманітні ознаки громадянського суспільства через його співвідношення з державою, Ю. Тодика, аналізуючи конституційні засади формування громадянського суспільства та інші. Однак оскільки існує нерозривний зв'язок між такими категоріями, як «громадянське суспільство» та «конституційні права і свободи», вважаємо за доцільне дослідити конституційні права і свободи людини і громадянина в аспекті їх взаємозв'язку з громадянським суспільством.

Становлення громадянського суспільства пов'язано з відповідним історичним етапом розвитку людства, держави і права. Основні концептуальні положення про громадянське суспільство були сформульовані такими видатними мислителями, як Дж. Локк, А. Фергюссон, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Кант, Г. Гегель, А. де Токвіль та ін. Наприклад, Дж. Локк розуміє під громадянським суспільством тих, хто об'єднані в одне ціле і мають спільний встановлений закон і судову установу, куди можна звертатися і яка наділена владою вирішувати спори між ними і карати злочинців [1]. Також верховенство громадянського суспільства над державою підкреслювали в своїх працях Монтеск'є, Руссо, Фергюссон та інші мислителі. Гегель, досліджуючи питання взаємозв'язку держави і громадянського суспільства, дійшов висновку, що громадянське суспільство являє собою стадію в діалектичному русі від сім'ї до держави. Він зазначав, що природним станом людини є стан некультурності, насилля та несправедливості. Саме тому, обов'язковим є вступ людей у громадянське суспільство, оскільки лише у ньому правові відносини є дійсними [2, с. 51]. Під громадянським суспільством філософ розумів систему інститутів і відносин, яка знаходиться між сім'єю і державою. Це сфера задоволення потреб індивіда, яка ґрунтується на праці і власності, і містить у собі протиріччя багатства і злиденності. Гегель надавав пріоритет державі, як втілення загальності або ідеї. Держава, за Гегелем, і є втіленням об'єктивного духу, тобто деяким абсолютом, в якому знаходить вияв спільна воля часткових індивідів або громадян. Тому громадянське суспільство в його системі розглядається не інакше як сфера сегментарних, приватних інтересів окремих громадян, що їхні інтереси мають збігатися з інтересами цілого, тобто у цьому випадку – держави. В марксистському трактуванні громадянське суспільство стало синонімом базису, оскільки в теорії

історичного матеріалізму провідне місце посідають виробничі відносини [3, с. 36].

Концепція громадянського суспільства інтенсивно розробляється сучасними зарубіжними вченими, зокрема англійськими дослідниками Е. Геллнером і Дж. Кіном, французькими вченими Ж. Керманом і Р. Фассаером, американськими мислителями Е. Арато, Д. Когеном, Дж. Александером, Ф. Шмітгером, І. Шапіро, Ч. Тейлером та ін. У сучасних поглядах на громадянське суспільство виділяють такі моменти: наявність консервативних та радикальних сил, які виступають його необхідними компонентами; існування відносного соціального консенсусу за системою базових соціальних цінностей (права людини, демократія, плюралізм, правова держава, верховенство закону, власність, соціальна захищеність тощо); діалог різних політичних сил, спрямованих на підтримку, постійне відновлення, відтворення соціального консенсусу згідно із соціальними умовами, які змінюються [4].

Аналізуючи поняття громадянського суспільства можна зазначити, що під цим терміном українські науковці розуміють коло таких відносин, куди держава не може втручатися [5, с. 58]; або систему самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, що забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивідів і колективів, для життєдіяльності соціальної і духовної сфер, їх відтворення і передачі від покоління до покоління [6, с. 187]; чи систему взаємодії у межах права вільних та рівноправних громадян держави, їх добровільно сформованих об'єднань, що знаходяться у відносинах конкуренції та солідарності, поза безпосереднім втручанням з боку держави, що лише створює умови для їхнього вільного розвитку [7, с. 63]. Досить вдало характеристику громадянського суспільства дав М. П. Орзіх, який під громадянським суспільством розуміє по-перше, асоціацію людей, у якій кожна людина вільна як така, що має невідчужувані права, є рівноправною з іншими членами асоціації, самостійна у виборі громадянського стану; по-друге, це позадержавні (інституціоналізовані в громадські об'єднання) асоціації людей за соціальною, етнічною, релігійною та іншою належністю, політичними, економічними, професійними та іншими інтересами; по-третє, це формування на зазначених засадах суспільних (позадержавних) відносин, що розвиваються і функціонують на самоврядних засадах, а також шляхом самопрояву інтересів і волі окремих індивідів та їхніх асоціацій, що діють у праві вільному (вільному від державно-правового впливу) просторі суспільства [8, с. 67–68].

Погоджуючись у цілому з вище проаналізованими визначеннями громадянського суспільства, можемо констатувати, що найчастіше ознаками громадянського суспільства вважають: наявність розвиненої мережі різноманітних відносин між рівними, автономними в своїх діях суб'єктами (окремими громадянами та соціальними групами), які здійснюються без посередництва держави; існування суспільних інститутів (громадських організацій, профспілок, незалежних ЗМІ та ін.), які відображають увесь спектр інтересів громадян та соціальних груп, захищають їх у стосунках з державою; наявність

усталеної системи цінностей, в основі якої лежать цінності суспільного активізму, моральної і економічної автономії індивіду, сприйняття суспільства як самоцінності [9, с. 18–65].

М. П. Требін, здійснюючи філософсько-політологічний аналіз громадянського суспільства, застосовує термін «типоутворюючі ознаки громадянського суспільства». До таких ознак він відносить: економічну свободу, безумовне визнання та захист прав людини та громадянина, легітимність та демократичність влади, рівність усіх перед законом та правосуддям, надійну юридичну захищеність особи, наявність правової держави, заснованої на принципах розподілу та взаємодії гілок влади, політичний та ідеологічний плюралізм, наявність легальної опозиції, свободу слова та незалежність засобів масової інформації, неутрачання держави у приватне життя, класовий мир та національну злагоду, високий розвиток освіти, науки, мистецтва, індивідуальний вибір культурних цінностей [10, с. 25].

З погляду В. І. Тимошенка, головними ознаками сучасного громадянського суспільства є такі: наявність приватної власності, яка є базою для створення різноманітних структур громадянського суспільства, які внаслідок цього можуть бути незалежними від держави; наявність у громадянському суспільстві правової держави, яка зв'язана законами, нею ж самою створеними; орієнтація на загальнолюдські цінності та створення рівних можливостей для усіх громадян [11, с. 25–26].

М. М. Новіков, аналізуючи взаємодію громадянського суспільства і держави, основними рисами сучасного громадянського суспільства вважає: свободу та ініціативність особистості, що спрямовані на задоволення розумних потреб членів суспільства; людина виступає перед державою як особистість і громадянин; ці два її соціально-політичних статуси повинні повною мірою забезпечити розвиток індивіда; усунення відчуженості людини стосовно соціально-економічних структур і політичних інститутів, реальне забезпечення принципу рівних можливостей; такі рівні можливості в громадянському суспільстві виникають природно при саморегуляції в економічній, культурній та соціальній сферах; послідовний захист прав і свобод людини і громадянина; з цією метою громадянське суспільство може діяти як незалежна від держави сила; різноманітність форм власності, серед яких приватна власність займає домінуюче місце як основа ініціативної, творчої підприємницької діяльності людини; плюралізм духовного життя суспільства, в основу якого покладене визнання гуманістичних та демократичних за своєю суттю загальнолюдських цінностей; необхідність наявності так званого «середнього класу» як соціальної бази громадянського суспільства; відсутність жорстокої державної регламентації життя членів суспільства, існування розвинутої соціальної структури, яка гарантує задоволення різноманітних інтересів різних груп і верств населення; активну участь у суспільному житті недержавних самоврядних людських спільнот (сім'я, корпорація, господарська корпорація, громадські організації, профспілкові, творчі, спортивні, етнічні, конфесійні та інші

об'єднання); визнання і матеріалізацію ідей верховенства і панування правового закону, за яким народ сам повинен приймати важливі рішення на референдумі та обирати гідних представників до парламенту й інших владних структур, які створюють право та надають приклад його виконання [12, с. 14–15].

Досліджуючи теж саме питання, О. Ф. Скакун характеризує різноманітні ознаки громадянського суспільства через його співвідношення з державою. Зокрема, на думку науковця, громадянське суспільство: не може існувати поза державою; не включає державу, розвивається самостійно, поза її втручанням; складається з працівників-власників, добровільно сформованих об'єднань; має пріоритет перед державою та сприяє її розвитку; сприяє вдосконаленню державних органів; вимагає від держави захисту основних прав громадян – права на здоров'я, особисту безпеку, невтручання в приватне життя; свої потреби реалізує за допомогою волі держави, яка виражена в формі правового акту; взаємодіє з державою на основі права [7, с. 65].

Проаналізувавши вищезазначені пропозиції щодо визначення ознак громадянського суспільства, можна констатувати, що ключовою, системоутворюючою характеристикою громадянського суспільства, як і правової держави, виступає визнання конституційних прав і свобод людини і громадянина як найвищої соціальної цінності, можливість їх захисту інститутами громадянського суспільства, а також право вимагати забезпечення прав і свобод державою.

На сьогоднішній час в Україні держава і суспільство знаходяться на трансформаційному етапі свого розвитку. При цьому досить складний процес формування громадянського суспільства йде паралельно із становленням правової держави, в основу якого покладено ідею визнання та забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина. Становлення правової держави і громадянського суспільства має включати їх плідну співпрацю. Це є і відображенням домінування в науці точки зору, згідно з якою немає сенсу жорстко протиставляти державу і громадянське суспільство, оскільки держава одержує свою легітимізацію від суспільства і функціонально повинна бути спрямованою на вирішення проблем суспільства і людини. Тому громадянське суспільство в сучасному його розумінні являє собою необхідний і раціональний спосіб співіснування людей, який базується на свободі, праві та демократії при розумно необхідному втручанні держави.

Таким чином, ключовим завданням громадянського суспільства є визнання і забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина. Це пов'язано з тим, що головною умовою його існування виступає особистість, її право на самореалізацію, на індивідуальність і особистісну свободу. Саме вільна і відповідальна людина є головною рушійною силою суспільних відносин – політичних, економічних, соціальних, правових, етнічних, конфесійних, культурних тощо. Участь особи в усіх сферах суспільної життєдіяльності забезпечується системою прав і свобод, в якій виражено прагнення людини на гідне життя і благополуччя.

У цьому аспекті істотне значення має положення Конституції України, згідно з яким права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України). У цій конституційній нормі чітко виражено демократичний підхід до взаємовідносин держави і громадянина: пріоритет прав людини і громадянина, широкий спектр яких закріплені у Розділі II Основного Закону. Від ступеня реалізації цих прав і свобод залежить розвиток громадянського суспільства і становлення правової держави. Таким чином, як Конституція України, так і в цілому законодавство, – це інструмент забезпечення правових умов у діяльності держави і структур громадянського суспільства в забезпеченні реалізації прав особи.

Громадянське суспільство, як і правова держава покликана створити особі умови для задоволення її потреб і реалізації можливостей. Створення умов для реалізації людиною своїх прав і свобод, їх охорона і захист – основоположне завдання інститутів громадянського суспільства. Права і свободи людини – це головна мета і важливий інструмент будь-якої демократичної, правової держави, яка покликана забезпечити розвиток та благополуччя громадянського суспільства. Тому визнання і забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина мають стати головним обов'язком Української держави, як це закріплено в Основному Законі. Саме за наявності таких умов може більш інтенсивно розвиватися процес становлення в Україні громадянського суспільства, яке виступає сферою реалізації прав і свобод, та також як і держава, має своїм завданням сприяти їх реалізації, забезпечувати їх.

Сутністю історичного прогресу, його змістом і рушійною силою є розвиток особистості шляхом розширення її прав і свобод. Відповідно всі структури та інститути суспільства і держави – це лише інструменти, які забезпечують права і свободи людини. Партнерські взаємовідносини суспільства і органів державної влади, розвиток інститутів громадянського суспільства є важливою умовою цивілізованого розв'язання суспільних конфліктів, узгодження суперечливих і різноспрямованих групових інтересів, досягнення і підтримання громадянського миру і злагоди. Без цього неможливий демократичний розвиток країни. Тому, сьогодні головним завданням української держави у її прагненні стати правовою, а суспільства – громадянським, є сприяння реалізації, охорона і захист конституційних прав і свобод людини і громадянина. Функціонування як державних інституцій, так і структур громадянського суспільства має бути спрямоване на забезпечення прав і свобод. Саме за цим напрямом повинна йти їх конструктивна співпраця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Локк Дж. Два трактата о правлении / Дж. Локк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.civisbook.ru/files/File/Lokk.Traktaty_2.pdf
2. Гегель Г. Работы разных лет : в 2-х т. / Г. Гегель. – М : Мысль, 1971. – Т. 2. – 630 с.

3. Тодика Ю. Конституційні засади формування громадянського суспільства в Україні / Ю. Тодика // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 1 (32). – С. 34–44.

4. Риттер М. Политическая сфера как идеал политической культуры / М. Риттер // Граждане и власть: проблемы и подходы / под ред. Г. М. Михалевой, С. И. Рыженкова. М. – СПб. : Летний сад, 2001. – С. 20–25.

5. Теория государства и права в вопросах и ответах : учебно-методическое пособие / [под ред. Ю. Н. Оборотова]. – Х. : Одиссей, 2005. – 416 с.

6. Конституційне право України / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. – К. : Ін Юре, 2002. – 483 с.

7. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учеб. / Скакун О. Ф. – Харьков : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.

8. Основи правознавства : навчальний посіб. / за ред. С. В. Ківалова, М. П. Орзіха. – Одеса: Юридична література, 2003. – 320 с.

9. Україна: громадянське суспільство в контексті європейської інтеграції / відп. ред. Л. Ф. Компанцева, Г. А. Петровська. – Луганськ: Знання, 2004. – 350 с.

10. Требін М. П. Феномен громадянського суспільства: філософсько-політологічний аналіз / М. П. Требін // Громадянське суспільство і права людини : матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, м. Харків, 9 груд. 2010 р. / редкол. : Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. – Х. : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. – С. 23–25.

11. Тимошенко В. І. Розвиток ідеї громадянського суспільства в теорії політико-правової думки / В. І. Тимошенко // Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення / В. Ф. Сіренко, В. І. Тимошенко, Т. І. Ковальчук [та ін.]. – К. : Логос, 1997. – С. 6–42.

12. Новіков М. М. Об'єднання громадян у механізмі взаємодії держави і громадянського суспільства : дис. канд. юрид. наук 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень / М. М. Новіков. – Х., 2002. – 200 с.

УДК 342(477)

КОАЛІЦІЯ ДЕПУТАТСЬКИХ ФРАКЦІЙ ТА УРЯД УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ

Данічева К. П.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри конституційного,
муніципального і міжнародного права
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: Статтю присвячено дослідженню особливостей взаємодії коаліції депутатських фракцій та уряду України. Акцентується увага на зміні форми правління на парламентсько-президентську, появі суб'єкта конституційно-правових відносин коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України і наслідків, які спричинила зазначена обставина для Президента України та Кабінету Міністрів України. Взаємодія розглядається в таких аспектах, як порядок призначення голови уряду та персонального складу, затвердження Програми діяльності та взаємній залежності парламентської більшості та уряду.

Ключові слова: коаліція депутатських фракцій, Кабінет Міністрів України, Конституція України, коаліційна угода.

Аннотация: Статья посвящена исследованию особенностей взаимодействия коалиции депутатских фракций и Правительства Украины. Акцентируется внимание на изменении формы правления на парламентско-президентскую, появление субъекта конституционно-правовых отношений коалиции депутатских фракций в Верховной Раде Украины и последствий, которые повлекло указанное обстоятельство для Президента Украины и Кабинета Министров Украины. Взаимодействие рассматривается в следующих аспектах, как порядок назначения главы правительства и персонального состава, утверждение Программы деятельности и взаимной зависимости парламентского большинства и правительства.

Ключевые слова: коалиция депутатских фракций, Кабинет Министров Украины, Конституция Украины, коалиционное соглашение.

Annotation: The article is devoted to the study of the interaction of the coalition of parliamentary factions and the Government of Ukraine. The attention is focused on changing the form of government to a parliamentary-presidential, the appearance of the subject of constitutional-legal relations of the coalition of parliamentary factions in the Verkhovna Rada of Ukraine and implications that this circumstance led to the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine. The interaction is considered in the following aspects as the procedure for appointing the head of government and personal composition, the approval of the agenda and the mutual dependence of the parliamentary majority and the government.

Key words: a coalition of parliamentary factions, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ukrainian Constitution, the coalition agreement.

Українська держава і досі перебуває у процесі пошуку оптимальної моделі республіканського правління, яка б максимально ефективно забезпечувала систему стримувань і противаг та принцип розподілу влади. Традиційний для пострадянських країн вибір на користь сильної президентської вертикалі особливо вирізнявся до моменту прийняття Конституції України у 1996 році

Політична реформа 2004 року змінила політичний баланс на користь парламенту, запровадивши парламентсько-президентську форму правління. Саме така модель республіканського правління діє від 21 лютого 2014 року, коли Верховна Рада України прийняла Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» та Постанову Верховної Ради України «Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року.

Зазначені зміни означають, що країна подала перед новою політичною (оновлений персональний